

Kiss, Márton¹

Az indiai hiányzó láncszem: a Mogul Birodalom hadügyi fejlődése a 16–17. században és a hadügyi forradalom

The Indian missing link: The military development of the Mughal Empire in the 16th and 17th centuries and the military revolution

ABSZTRAKT

A hadügyi forradalom elméletét Michael Roberts indította útjára a 17. századi svéd hadsereg állapotára vonatkozó írásában. A tűzfegyverek megjelenése alapjaiban változtatta meg a hadviselést, noha az íj és a hidegfegyver sokáig domináns maradt a hadszíntéren. A Kínából kiinduló tűzfegyverek ugyanis csak lassan vették át a hagyományos eszközök helyét. A 16. században több hatalom is szinte egy időben kezdett tűzfegyvereket használni Németalföldtől egészen az indiai szubkontinensig. Itt Bábur (Záhirud-Dín Muhammad) volt az első, aki ilyen fegyvereket alkalmazott a panipati csatában (1526). Ezzel írta be Indiát a hadügyi forradalom színterei közé. A Mogul Birodalom hadserege magán viselte a hadügyi átmenet összes jellemzőjét: a tűzfegyverek mellett nagymértékben támaszkodtak lovasságra és hidegfegyverzettel bíró gyalogságra egyaránt. Tanulmányomban a hadügyi forradalom elmélete mentén kívánom bemutatni, hogy a Mogul Birodalom hadserege milyen fejlődési utat járt be a tűzfegyverek hatására. Valamint arra a kérdésre keresem a választ, hogy vajon a mogul viszonyok jelenthetik-e a hiányzó láncszemet a hadügyi diskurzusokban.

Kulcsszavak: hadművészet, India, mogulok, tűzfegyverek

ABSTRACT

The theory of the military revolution was initiated by Michael Roberts in his writing on the state of the Swedish army in the 17th century. The advent of firearms fundamentally changed warfare, although the bow and cold weapons remained dominant on the battlefield for a long time. This is because firearms from China have only slowly replaced traditional means. In the 16th century, several powers began to use firearms almost simultaneously, from the Netherlands to the Indian subcontinent. Here Babur (Zahirud-Din Muhammad) was the first to use such weapons in the Battle of Panipat (1526). With this, he introduced India as a scene of the military revolution. The army of the Mughal Empire bore all the features of the military transition: in addition to firearms, they relied heavily on both cavalry and infantry with cold weapons. In my study, along with the theory of the military revolution, I want to show the development of the army of the Mughal Empire under the influence of firearms. I am also looking for an answer to the question of whether Mughal relations can be the missing link in military discourses.

Keywords: firearms, India, Mughals, warfare

¹ University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Interdisciplinary Doctoral School, PhD student; University of Pécs, Faculty of Sciences, Doktoral School of Earth Sciences, PhD student, kiss.marion1990@gmail.com

BEVEZETÉS

Az 1526-os év nem egyedül a magyar történelemben volt fordulópont, hanem az indiai szubkontinens történetét is megváltoztatta. Panipat mezején egy távolról érkező támadó, Záhirud-Dín Muhammad – későbbi nevén Bábur – hatalmas győzelmet aratott a számbeli fölényben lévő Lódi-dinasztia (a Delhi Szultánatus élén álló afgánok) seregein. A magát Dzsingisz kán és Timur Lenk örökösének valló vezér hírszerzéseit kihasználva indult támadásra az indiai szubkontinens egyik vezető állama ellen, és ezzel átalakította a térség történelmét. A Mogul Birodalom a történelem egyik legnagyobb rejtélyének számít, mivel kialakulása, felemelkedése és eltűnése szinte az emberek szeme előtt zajlott, de az e folyamatról beszámoló történeti források meglehetősen szűkösek. A legtöbb feljegyzést a különböző mogul uralkodók – Bábur, Humájun és I. Akbar – életrajzaiban találhatjuk, amelyeket hivatásos (udvari) történétírók szerkesztettek és írtak az események után. Ezek megrendelőjük saját nézőpontját kívánták bemutatni, nem pusztán a birodalom működését.

Fontos tényező, hogy Magyarországon a mohácsi csata az állami (magyar) identitás részévé vált, annak konkrét helyéről és alakulásáról komoly viták vannak még a 21. században is. Ezzel szemben az első panipati csata szinte csak a történelemmel foglalkozók számára jelent érdekességet, noha hatása jelentősnek mondható.

Mindkét csatában találhatunk olyan elemeket, amelyek alkalmassá teszik őket az összehasonlításra. Az egyik ilyen a tűzfegyverek megjelenése a csatatéren, valamint az ilyen fegyverekkel bíró gyalogság csatában betöltött szerepének felértékelődése. A magyar nehézlövesség – bár sokat szenvedett az oszmán hadsereg könnyűlövességének mozgékonyaságától és nagy számától – legnagyobb vereségét mégis az oszmán hadsereg tűzfegyverekkel ellátott gyalogságától és tüzéségtől szenvedte el. A mogulok esetében tényként kezelik, hogy győzelmeiket az oszmánoktól kapott (szerzett) ágyúkkal és tűzfegyverekkel érték el.

India viszonyait a kutatók több oldalról is megközelítették az elmúlt évszázadok során. Egyesek szerint a térség történelméből hiányzott az európai értelemben vett „kora újkor”, így a muszlim hódítástól egészen a britek megjelenéséig tartott itt az, amit Európában „középkornak” nevezünk. Az európai historiográfiából ismert „hadügyi forradalom” tétele így Indiában különös színezetet kapott. Felvetette a kérdést, hogy vajon milyen módon került a hadszíntérre a tűzfegyver: helyi fejlődés vagy külföldi hatás segítségével. Ez a kérdés időben kétszer is felmerült, úgy a 16. században a mogulok esetében, mint a 18. századi brit hódítás idején.

A térség történelmét nagymértékben befolyásolta a Mogul Birodalom, amely a már említett 1526-os panipati csatától az 1757-es plassey-i csatáig alakította a történelmi folyamatokat. Uralkodásuk időszakában – különösen a 16–17. században – létrehozott épületek a mai napig műemlékként jelennek meg Indiában, mint az iszlám kultúra termékei. Maga a birodalom fennállása idején (1526–1858) hozzájárult ahhoz, hogy az indiai szubkontinensen erős iszlám kulturális kapcsolatok jöhessenek létre. Egyes vélemények szerint uralmuk volt az utolsó „aranykor”, amely után lázadások, belső hatalmi harcok, felkelések és a végén a valódi függetlenség elvesztése következett (Zagyi, 2009). Wilhelm (2008) az indiai városfejlődések kapcsán kifejti, hogy a mogul időszak – az európai történelemszemléletből származó kifejezésként – az „indiai középkor” részeként értelmezhető, noha a kronológiában éles különbséget tesz a brit hegemonia kialakulása és a térségben való megjelenésük között. Nem véletlen e különbségtétel: a britek nem azonnal szerezték meg a hatalmat a szubkontinens felett, így a különböző urbanizációs folyamatok még az impériumváltás után is éreztethették hatásukat. Meg kell jegyeznünk, hogy a Mogul Birodalom iszlám alapokon álló civilizációja nagymértékben formálta az Indiáról kialakult képünket, így nem kerülhetők meg az ország és a szubkontinens vizsgálatakor.

India társadalmi-gazdasági viszonyainak kutatása sorába illeszkednek továbbá azok a munkák is, amelyek a jelen folyóirat platformján – különösen az ezredfordulót követően – kaptak helyet (Nemes, 2016; Wilhelm, 2008; Wilhelm & Zagyai, 2016; Kiss-Csapó, 2009; Singh, 2015; Singh, 2014; Fazekas, 2014).

John Keegan (2002) szerint a háború civilizációs termék, ilyen értelemben az indiai hadviselés vizsgálata összekötődik az állami léttel és a mogulokkal. A birodalom alapítója Bábur volt, aki a mai üzbég területekről indított hadjáratokat Szamarkand elfoglalására, azonban több nagyobb vereséget szenvedett. 1526-ban új hadjáratot szervezett – immáron az indiai szubkontinens északi részét uraló Delhi Szultánátus ellen, hogy egy saját királyságot szerezhesen magának.

A hatalom megszerzéséhez elengedhetetlenek voltak a tűzfegyverek, azonban csak ezek birtokában a mogulok nem lettek volna képesek hatalmon maradni. Az államépítés különböző módjai mellett a mogulok háborúik során más eszközöket is igénybe vettek, így lovasságot és íjászokat is bevetettek harcaik során. A csataleírásokból a kutatók különböző következtetéseket vontak le, amelyek együttes elemzése még váratott magára. Ehhez azonban meg kell ismernünk a hadtörténet-írásban ismert elméleteket, különösen a hadügyi forradalom tételét. Ennek segítségével kontextusba tudjuk helyezni a mogulokat a térség fejlődéséhez való hozzájárulásuk tekintetében.

MÓDSZEREK

A Mogul (angol nyelvterületen Mughal) Birodalom történetének megismerése sokáig rejtve maradt a történeti gondolkodók elől. A panipati csata (1526) hadtörténeti elemzése hozták közelebb a témát a kutatók számára, különösen a hadügyi forradalom (military revolution) irányította rá a figyelmet a térség vizsgálatára.

A tanulmány célja a mogul hadügyi fejlődés kérdéseinek bemutatása másodlagos szakirodalmi összefoglalók és a Mogul Birodalom történetiségét vizsgáló írárok segítségével. Az elemzés alapját – a már említett hadügyi megközelítés mellett – a La Garza (2017) által bemutatott új szempontokkal egészítettem ki. Külön részt jelentett a globális történetírás (global history) megközelítési eredményeinek bemutatása, melyet Andrade (2017) segítségével tettem meg.

Ezeket egészítették ki olyan írárok, melyek a 16–17. századi hadtörténelemmel foglalkoztak. A széles spektrum célja, hogy az irodalmi tapasztalatok segítségével össze tudjuk hasonlítani a mogul hadügyi fejlődést a más országokban tapasztaltakkal, és választ kaphassunk arra, hogy mennyire volt különleges a mogul hadviselés ebben az időszakban. Az elméleti megközelítést a korszakkal és a témával foglalkozó különböző szakirodalmak – így Irvine (1903) és la Garza (2017) – véleményének összevetésével zárom.

EREDMÉNYEK

A hadügyi forradalom elmélete

A 20. században kifejtett hadtörténeti kutatások közül a legnagyobb hatást minden bizonnyal a hadügyi forradalom (*military revolution*) elmélete jelentette. Michael Roberts egyik esszéjében a 16–17. századi hadseregek példáját vizsgálva kifejtette, hogy az ezekben – különösen a svéd seregben – zajló szervezeti, technikai és harcászati eljárások alapjaiban változtatták meg a hadviselés addig ismert formáit. Esszéje nem egyedül az ott leírt – azóta többször vita tárgyát jelentő – szemléletével

ért el sikereket, hanem komoly ok-okozati összefüggései miatt jelentős hatást tett a történészekre és a társadalomtudósokra egyaránt. Az elmélet alapvető fókuszában az európai – azon belül annak nyugati részén fekvő – hatalmak álltak, amelyek az egymással szemben vívott háborúk hatására számottevő változáson mentek át.

Az elmélet leghíresebb folytatói közé tartozik Geoffrey Parker, aki munkájával (1996) megteremtette a „nyugati felemelkedés” tézisének tudományos alapokon történő megfogalmazását. Véleménye szerint az európai (nyugati) hatalom kiépítéséhez nemcsak a tüzfegyverekre és azok alkalmazására volt szükség, hanem a tengeri hadviselés (ágyúval rendelkező hajók) és az olasz típusú csillagerődök (*trace italienne* – „olaszbástya”) együttes használatára is.

A hadtörténészek vitái után a téma komoly nyilvánosságot kapott nemcsak a történeti kutatók körében, hanem a politikatudomány szereplőinél is. A tüzfegyverek megjelenése és azok hadviselésre gyakorolt hatását az elmélet képviselői „forradalminak” tartják, azonban egyre többen vonták kétségbe ezeket az állításokat. Jeremy Black (1990) szerint Roberts kronológiája nem megfelelő. Ő egy évszázaddal későbbre teszi azok megvalósulását. A klasszikus hadügyi forradalom évszázada (1560–1660) során a tüzfegyverek váltak dominánssá a csatatéren, kiszorítva ezzel a hidegfegyverzetű (lándzsával, pikával) gyalogságot, illetve a klasszikus nehézlövességet egyaránt. Hasonló eredménnyel járt a különböző ágyúk alkalmazása először az ellenálló főúri kastélyokkal szemben, később pedig a csatatereken. Utóbbi megjelenése hozta magával a várak átalakításának igényét, így például az ún. *trace italienne* létrejöttét is, amit Parker egyenesen a hadügyi forradalom megfogható eszközének tekintett.

A korszak önkéntes kijelölése ellen már Jeremy Black is fellépett korábban. Véleménye szerint a vázolt időszakban még nem történt meg a hadügyi átalakulás, például a tüzfegyveres gyalogság csak a felcsatolható szurony megjelenésével válhatott dominánssá a csatatéren. Addig kénytelenek voltak különböző hidegfegyverzetű személyzetre támaszkodni közelharc esetén. A hadseregek létszámának meredek emelkedése Black szerint az 1660–1760 közötti időszakban tapasztalható csak, így a változások relevánsabbak voltak, mint az azt megelőző évszázadé. Valójában a "kiegészített hadügyi forradalom" elmélete itt ténylegesen megállhat a lábán: az evolucionista beállítottságú (legyen az még Darwin pártján lévő) hadtörténeti szemlélet sem képes magyarázatot adni arra a fejleményre, hogy miért növekedett a hadseregben szolgálok létszáma, akár több mint húszszorosára.

Mások kiemelték a technológiai háttér körüli problémákat, vagy a bevonásra ítélt országok körét terjesztették volna ki. A 21. században újabb hullámot keltettek az ázsiai eredményeket bevonó hadtörténeti kutatások által jelentett eredmények. Tonio Andrade (2013, 2017) több munkát szentelt a témának, különösen Délkelet-Ázsiának és Kínának. Egyetérthetünk vele abban, hogy a történészek az ópiumháborúk tapasztalatai (1839–1842; 1856–1860) miatt úgy gondolták, hogy a katonai erőfölény ekkora különbségei miatt Európa évszázadokkal előrébb járhatott vetélytársánál, azonban ez így nem állja meg a helyét. A különböző értelmezésekből – legyen az evolúción vagy adaptáláson alapuló – kimarad, hogy egyedül az ipari forradalom és termékei, különösen a gőzhajók lehettek azok, amelyek megnyitották az utat Európa előtt Ázsiába. A klasszikus időszakkal szemben így bizonyossá vált, hogy Európa csak két évszázaddal később tudott ilyen nagyfokú dominanciát kialakítani a világ többi részével szemben.

A hadtörténetírás 21. századi diskurzusaiban fontos szerepet tölt be az ázsiai viszonyok elemzése. Az előző évszázad során fellángoló viták (túlzott Európa-központúság, paritás elve, kihívás-válasz elmélete) után az új évezred eredményei tovább árnyalták a képet. A kínai hadügyi fejlesztések és fejlődés mögött meghúzódó állami érdekek elemzéséből kiderül, hogy az itteni államok milyen fontossággal kezelték a lőport és a tüzfegyvereket.

A hadügyi forradalom elmélete szerint a tűzfegyverek megjelenése és elterjedése Európában alapjaiban változtatta meg a hadviselést, amelyet az utóbbi időben kérdőjeleztek csak meg tételesen. A könyvtárnyi irodalommal bíró vita paradigmaváltó ereje felvetette a kérdést a különböző kontinenseken tapasztalható háborús kultúrák és civilizációk elhelyezkedéséről. A hadviselési formák és a tűzfegyverek „fejlődése” a kutatók szerint egyenes úton és módon történt, így az idő előrehaladtával egyre több életet kioltó eszközt hozhattak létre. A szakirodalmi viták mögött meghúzódó intellektuális párbaj célja a kontinensek szerepének meghatározása, különösen Európa és Ázsia szerepét vizsgálva.

A mogulok elhelyezkedésüket tekintve átmenetet jelentenek a Kelet (Ázsia–Kína) és a Nyugat (Nyugat-Európa) között. A tűzfegyverek elterjedésében nagy szerepet szántak a mongol hadaknak, akik egyrészt kínai katonákat hoztak magukkal hadjárataikhoz, valamint az oszmánok is szembesülhettek e fegyverekkel. Egy másik elmélet kiemeli az arab–oszmán kereskedelem közvetítő szerepét, ami a mogul esetben is érvényesül. Az oszmán utazók és tanácsadók több esetben biztosítottak fegyvereket Báburnak, hogy folytathassa küzdelmét. Ez a hatás nemcsak itt, hanem Afrikában is érvényesült, ahogyan például azt Richard J. Reid (2012) is bemutatta az afrikai hadügyi fejlődésről szóló munkájában. Hasonlóan fontos szerepük volt a különböző muszlim kereskedőknek, akik magukkal vitték ezeket a portékákat még Indiába is. Az európai tűzfegyverek megtalálhatóak voltak a mogulok udvaraiban is, mivel a helyi fegyvergyártók képesek voltak azok javítására is. Az ide érkező fegyvereket többnyire a portugáloktól zsákmányolták, illetve vásárolták.

A hadügyi fejlődés vizsgálata során komoly ellentétet jelent, hogy legtöbbször egy evolúción alapuló érveléssel magyarázzák az eseményeket. A régi korok hadseregeit egy modernebb kor jobb hadserege váltotta fel, amelynek eszközei alkalmasabbak voltak arra a feladatra, amire létrehozták őket. Eszmetörténeti szempontból Jacob és Visoni-Alonzo (2016) az evolúciót preferálják a hadtörténetben a revolúcióval (forradalom) szemben. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az őskori kőbunkóktól az atombombáig egyenes út vezetett volna. A különböző technikai-technológiai megakadásokat – és az ezeken való átlendülést – lehetne forradalomnak nevezni.

A darwini biológiai evolúciós érvelés szerint az állatok a különböző specializálódást magán az adott populáción hajtják végre, addig egy állam esetében egy újabb hadi lépcsőfok bevezetése magával hozza annak politikai, társadalmi és gazdasági átalakításának igényét. Erre bizonyíték Európa fejlődésének alakulása és az, hogy milyen módon volt képes uralma alá hajtani a világ többi részét a 18–19. században. Az állandó háborúskodás és az állami lét fenyegetettsége olyan „fegyverkezési versenyt” hozott létre a 17. században, amely átalakította a politikai-katonai rendszereket (adóztatási rendszer, professzionalizáció). A különböző államelméleti munkák ezt a fiskális-katonai államok időszakának is nevezik, utalva arra, hogy a pénzügyek és hadi potenciál fejlesztése karöltve jártak és járnak a mai napig.

A tűzfegyverek hatása a csatatereken

Az új hadsereg (*yeniçeri*) felszerelésében az íjak mellett hamar megjelent a tűzfegyver, amely a „nyugati” hadviselésben alapvetőnek számító nehézsúlyosság ellen egyértelmű előnnyel rendelkezett. A lovasság előnye a rohamban és az általa kiváltott „lökéshullámban” állt, amely elsöpörte a vele szemben felálló gyalogságot. Ezzel szemben több megoldás is létezett: egyrészt a gyalogság átszervezése és kiképzése hidegfegyverekkel (pajzsok és pikák), esetleg íjászok alkalmazása a lovasság ellen vagy az új tűzfegyverek alkalmazása. Ennek hatása jelentős volt taktikai és stratégiai szinten egyaránt.

A tűzfegyverek fejlődésére azonban csak a 14. században találunk először európai forrásokban említést, ahol szinte egy tökéletesen működő eszközt láthatunk. Andrade szerint ez bizonyítja, hogy Európa importálta a kínai területeken már használatos tűzfegyvereket. Véleményében kitér arra, hogy a különböző ábrázolások hiánya feltételezi azt, hogy nem volt szükség kísérletezésre és alakításra, hanem a fegyvert a maga valóságában vették át valahonnan. A fenti kérdésben ezert Andradét követve kimondható: a hadügyi fejlődésnek vannak evolúción alapuló elemei, azonban néhol szükség volt a revolúcióra (ebben az esetben forradalmi változásra, így a tűzfegyverek importjára) is. Ilyen értelemben pedig az európai hadi vívmányok (reneszánsz várak, tűzfegyverek, ágyús hajók) megjelenése keleten visszatérést jelentett a hadviselésben.

A mogulok

Az indiai szubkontinens hadügyi fejlődésében fontos szerepet játszottak a mogulok, akiket többen rejtélyes népként írtak le. Nevüket a kutatók szerint a „mongol” szó arab vagy perzsa torzításából kapták. Ennek alapja a dinasztia- és birodalomalapító Bábur volt, aki Timur Lenk (1336–1405) egyenes ági leszármazottjaként szerzett hatalmat Indiában. A steppén alapvetően a Dzsingisz kán által képviselt öröklési rend érvényesült annak kerettörténeteivel együtt. Bábur esetében az újdonságot a régióban megjelenő iszlám vallás jelentette. Ez ugyanis nem a korábbi nomád hagyományokon alapult, így a két narratívát kellett egyesíteni. E szerint a beérkező fény emberi formát öltött, aki Ali ibn Abu Talib leszármazottja volt, vagyis magához Mohamed prófétához kötötte Timurt. Az erősnek mondható, alapvetően a Dzsingisz-náméhoz hasonló legitimálás biztosítása mellett (birodalom felosztása, közvetlen származás) e sorok egyszerre tették a szunnita születésű Timurt a környék síita lakosainak urává is. A 17. századi lejegyzés idején pedig, amikor az oroszok megvetették lábukat a térségben és egyre inkább domináns szereplőkké váltak, a legitimációjukat nem próbálták ilyen vagy ehhez hasonló módon felépíteni: ők megelégedtek a korábbi adók behajtásával és a régi kapcsolatok felélesztésével, vagyis a cár kánként viselkedik a környék lakosaival, és azok is úgy tekintettek rá (orosz kán). A mogulok így vallásukkal is elkülönültek ellenfeleiktől, mely később a belső csatározásokkor vált jelentőssé. A dinasztiaiból a korszakban az alapító Báburon kívül még két főt érdemes megemlíteni: Humájunt (1530–1540, 1555–1556) és I. Akbart (1556–1605). Humájun egy rövid időre ki is szorult a hatalomból, míg vissza nem tudott térni. I. (Mohamed) Akbar pedig egy olyan fejlődési pályára állította a birodalmat, amely egészen a 18. század közepéig fenn tudott maradni. Utolsó legfontosabb uralkodójuk Aurangzeb volt, akinek 1707-es halála után a birodalom defenzívába szorult.

Mogul harci eszközök

Irvine (1903) felosztásában öt nagyobb csoportra osztotta a mogul hadsereg hideg támadó fegyverzetét: (1) kardok és pajzsok, (2) buzogányok, (3) csatabárdok, (4) lándzsák és (5) török. Távolabbi cél esetében íjakat, puskákat vagy pisztolyokat alkalmaztak. A hadviselésükben kiemelkedő szereppel bírtak a különböző tűzfegyverek, így a kisebb ágyúk, a nagyobb – ostromra is képes – lövegek, valamint különböző rakéták is megjelentek. A fegyverek leírása azért is különösen nehézkes, mivel a korabeli beszámolók helyett legtöbbször 18. század végi, 19. század eleji angol leírásokat követtek, így ez a probléma csak részleteiben ragadható meg.

A hadsereg ágyúkkal rendelkező részére egységesen a *Top-khanah* nevet használták, amit a legmegfelelőbb hadosztályi ágyúnak lehetne magyarra fordítani. A *top* elnevezés perzsa eredettel

bírt, amely Bábur esetében érthető is lehet. Ugyanakkor utóbbi önleírásaiban többen fellelték a *zarbuzan* kifejezést is, amelyet a magyarok oszmán hatásra ismertek meg *zarbuzán* néven. Az elnevezés körülötte viták és bizonytalanságok mellett utalnunk kell arra, hogy a területen nem először jelentek meg ilyen „tüzes eszközök”. A már említett mongol támadás idején a kutatók bizonyították, hogy Dzsingisz kán seregeiben szolgáltak kínai tüzerek, akik továbbhaladtak nyugati irányba. Így az eszközök idekerülését is magyarázni tudjuk.

A tüzéréség szállítása még nagyobb kihívást jelentett a mogulok számára, mint például az európai hadszíntéren. Többször előfordult, hogy a nagy ágyúkat hátrahagyták, és a sereg csak a csata végén hozta maga után ezeket. Az ágyúk célja a centrum megerősítése volt egy lehetséges támadással szemben. Megfigyelhető az oszmán – és így részben európai – szokás, hogy a nagy ágyúk külön neveket kaptak, hasonlóan az elefántokhoz. Az ágyúk nevei később utaltak származási helyükre, üzembeállításuk idejére, valamint tulajdonosukra is.

Ez a gondolat összefügg a szakirodalomban a hadügyi forradalom elméletével, amely szerint az európai hadsereget több változó együttes jelenléte tette alkalmassá arra, hogy a világ ura legyen. Michael Roberts vitaindító cikkében úgy vélekedett, hogy a kiképzett és fegyelmezett katonaság és az általuk bevezetett taktikai újítások voltak azok, amelyek győzelemre vitték az európai hatalmakat. Ez pedig nem valami új minta megjelenésén alapult, hanem Lipsius és Machiavelli nyomán az antik (római) tradíciók újjáélesztése és adaptálása lett volna. Ez az elmélet azonban egyben meg is bontotta a hadügyi fejlődés sémáját azzal, hogy ettől kezdve mindenhol „forradalmi” változást kezdett el látni: gyalogsági, tüzéréségi, erődépítészeti „forradalmak” jelentek meg, nem utolsósorban a különböző gazdasági fejlődésre alkalmazott szakszavak (ipari forradalom, pénzügyi forradalom) hatására. Andrade rámutat arra, hogy az addig a hadügyi „forradalom” egyediségét meghatározó híres németalföldi kontramars előzményeit felfedezhetjük Kínában egy több mint ezer évvel ezelőtti számszeríjászú útmutatóban. Maga a taktika alkalmazására pedig az 1560-as kínai kalózos leverése során került többször sor, illetve a japánok 1575-ös nagashinói csatájában is ilyen eszközökkel éltek. Ezzel bizonyítható, hogy – szemben az európai hadtechnikai fejlődéssel – a kínai hadügy evolúcióját nem szakította meg ilyen hirtelen változás (forradalom) egészen az ópiumháborúig, csupán kisebb módosítások történtek a hadviselés taktikai és fegyverzeti rendszerein belül.

A mogul hadviselés egyik legkiemelkedőbb eszközei a különböző rakéták voltak, amelyekből számos fajtát készítettek. Ezek több előnnyel is bírtak a változékony terepviszonyok között. Egyrészt könnyen lehetett őket szállítani akár nagyobb tételben lovakon és elefántokon, ami segítette a hadsereg logisztikáját. A csatára való előkészületek alatt volt lehetőség arra, hogy helyben állítsanak elő ilyen eszközöket; a technológia ugyanis annyira egyszerű volt, hogy a kis mesteremberek is elő tudták állítani őket. Az eszközök előerő ellen halálosak voltak, mivel közvetlen becsapódás esetén komoly égési sérüléseket okozhatott az ellenfelek számára. Az általuk kiváltott fény- és hanghatások demoralizálták az ellenfeleket, illetve zavart kelthettek soraikban – különösen igaz volt ez az elefántokra, akik a sokkhatás miatt sokszor irányíthatatlanná váltak a vezetőik számára. A rakéta lassan az egész szubkontinensen elterjedt, és a 18. század második felében érkező Brit Kelet-indiai Társaság részére is okozott kellemetlen meglepetéseket a Maiszúr elleni háború idején. Maga Arthur Wellesley – a későbbi Wellington hercege – is negatív tapasztalatokat szerzett az indiai hadszíntér rakétáiról hadjáratai során. Az itteni fegyverek közül ez volt talán az egyetlen, amely nemcsak a helyi tapasztalatok bevonásával készült, hanem magán hordozta a „lőpor-forradalom” hatását.

A mogul hadsereg másik ütőképes fegyverét a nagy mobilitással bíró, főként afgán területekről toborzott lovasíjász-csapatok jelentették. Az általuk alkalmazott harcéljárások nagy hasonlóságot mutattak a 13. századi mongolokéval, ami a mozgékonyaság mellett az állandó nyílzáporra, lesvetésre,

színelte visszavonulásokra és bekerítésre alapozó taktikák összességét jelentette. A szélsőséges terepviszonyokhoz jól alkalmazkodó lovasság nemcsak a csatateret, hanem a birodalmat is könnyen uralta, ezért is válhatott státuszszimbólummá a lóháton vállalt katonai szolgálat. Ugyanakkor fontos elmondani, hogy az állatok számára a klíma távol állt a nekik ideálistól, így a kártevők és betegségek komoly pusztítást végeztek soraikban. A Mogul Birodalom ezért folyamatos lóimportra kényszerült, ami függővé tette őket közvetlen és távolabbi környezetüktől.

Mogul hadszervezet

A térség fentebb bemutatott hadviselési viszonyaiból következik, hogy az állam szinte mindig „háborúra” várt. Noha a Mogul Birodalom nem vívott olyan háborúkat, mint a 17. századi európai államok, mégis a folyamatos „éberség” megkövetelte az állami szervezet kemény kézben tartását. A mogul hadigépezet egyet jelentett az állammal, így a szétválasztás szinte lehetetlen volt. A legtöbb katonai vezető polgári (civil) hivatalt is kapott, vagyis a társadalom militarizáltsága teljesnek tűnt. Az érdemek gyűjtése azonban – más vélekedésekkel szemben – nem kizárólag a csatatereken történhetett, hanem az államszervezési feladatok ellátásával is volt lehetőség az előrelépésre. Az összefonódásra azért volt akkora szükség, mert a mogul hadsereg legtöbbször helyi (lokális) erőkkel és lázadókkal szemben vívott kisebb harcokat, ami miatt az újonnan elfoglalt részeket sokáig katonák irányították. Az állandósuló (kis)háborús viszonyok azonban – ahogyan a szerző is kimutatja – magukban hordozták a rendszer bukását, mivel a felkelések és lázadások közötti felvonulások mellett a Mogul Birodalom külső ellenféllel nem vívott harcot, így az új kihívások elmaradása gyengévé tette. Ehhez járult még a korábban stabil szövetségnek tartott ázsiai (mongol, afgán) segédcsapatok elapadása, nagyrészt a 17. század végén bekövetkező hatalmi átrendeződéseknek köszönhetően.

A hadsereg ellátását a központi (állami) erőforrások mellett a helyi kézművesek (fegyverkészítők és kovácsok) erejének bevonása is segítette. Ilyen együttműködésre kitűnő példa a korábbiakban bemutatott rakétatípusok gyártása, mivel azokat a helyi mesteremberek is el tudták készíteni. Fontosnak tekintették, hogy a katonai állomány egészségét is megtartsák, ezért külön orvosokat fogadtak fel. A mogul udvarban elterjedtek voltak a „görög” orvoslás praktikái, amit összefoglalóan *yunaninak* neveztek. Ezek többségében arab fordításban perzsa utazók kézikönyveiből maradtak fenn a mogul orvosok számára. A környékbeli (helyi) szokások átvételével az orvoslásban megjelentek bizonyos ajurvédikus tanok is, így téve összetetté a mogul orvoslást.

A kiadvány leglátnyosabb részét a mogul harci taktikák sematikus ábrázolásai jelentik, ami közelebbi összehasonlítást tesz lehetővé a 16–17. századi európai hadviselési formákkal. Az első és talán legfontosabb különbség a döntő fegyvernemben található, mivel amíg Európában a gyalogságra támaszkodtak, addig a mogulok a már bemutatott lovasíjászokra. Hozzájuk tartoztak még azok a könnyűlovasok is, akik az előcsatározásokat, valamint az üldözéseket is végezték, hasonlóan a később fontossá váló huszársághoz. A mogulok csatavállalási hozzáállása nagymértékben hasonlított az európai hadvezérek 17. századi taktikájához, vagyis a manőverezésen és elkerülésen alapuló csatározásokhoz. Azonban ezek kiindulási pontja különböző alapokról indult: míg az európai esetben a hadseregek erejének megtartása állami érdek volt, addig a mogulok esetében a csatákat főként védekező állásból vívták, ezért nem törekedtek a csatavállalásra. Az indiai szubkontinensen vívott csatározásokban ugyanis nem a nyílt összeütközéseket keresték, hanem az ellenfél bekerítését, szabadcsapatokkal történő fárasztását és logisztikai elszigetelését – a csatákat így szükséges rosszként értelmezték.

A mogul hadsereg alapját képező gyalogság egyaránt fel volt szerelve hideg fegyverekkel (kardok, lándzsák), illetve tűzfegyverekkel. Az átmenet azonban nem az európai hadseregekben jellemző módon történt, hanem egyszerre volt jelen a katonák életében. A mogul hadsereg gyalogsága

a centrumban helyezkedett el, többnyire kiépített állásokban (néha hevenyészett lövészárkokban), szemben az európaiakkal, akik a vonalharcászatot alkalmazták.

A természeti viszonyokból fakadó alapvető különbségek ellenére jól látható a két felfogás közötti különbség. A jelentős mértékben militarizálódott indiai szubkontinens lakossága egyéni harcokban – legtöbbször vadászatokban vagy lázadások leverésében – szerzett tapasztalatot, így körülményes és nehéz lett volna őket más harci helyzethez szoktatni. A harci tapasztalatok közötti különbséget jól illusztrálja a Brit Kelet-indiai Társaság megjelenése a 18. század második felében, akiknek vonalharcászata értetlenséggel vegyes csodálatot váltott ki a mogul oldalon. A másik érvelés szerint a mogul gyalogsági centrum sokat merített az oszmán janicsárok felhasználási módjaiból, amiről utazóktól és tanácsadóktól hallottak. A Mogul Birodalom számára a különböző tapasztalatok – legyenek azok saját vagy másoktól átvettek – beépültek a hadi gépezet működtetésébe, így például a különböző gerillaháborúk leírásai is ezért maradtak fenn az utókor számára.

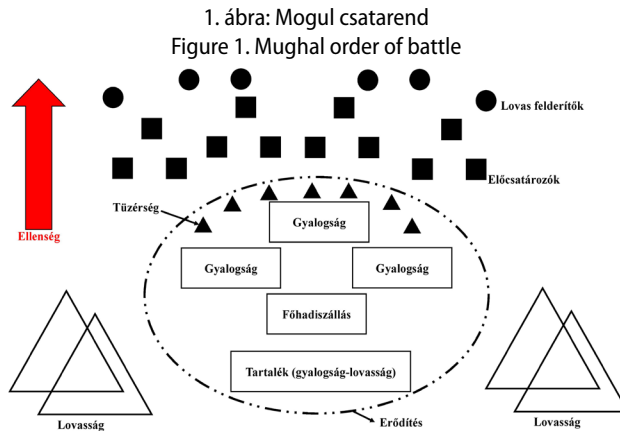
A Mogul Birodalom természetesen nemcsak a szárazföldön, hanem a tengereken is aktív kívánt lenni, azonban ehhez sokáig még az alapvető feltételek is hiányoztak. A hódító Bábur hadjárataihoz 400 különböző hajót fogadott fel, hogy a Gangeszen való átkelését fedezzék. A 16. századi hadjáratok esetében a flotta szerepe a hadsereg ellátása és a folyókon való híd kialakítása volt. I. Akbar hódításai során már nem ilyen szedett-vedett tengeri flottára támaszkodott, hanem a bengáli és a gudzsarati kikötők birtokában már professzionális szint öltött. A hajók fenntartása mellett lehetőség nyílt arra, hogy saját műhelyeket hozzanak létre helyi erőforrások és tapasztalatok felhasználásával. Az indiai fafajták közül kiemelkedő a teakfa és annak altípusa, a sundari nevezetű fa. E kettő olyan népszerűségnek örvendett, hogy a különböző nyugati kereskedők is ilyen fából készült hajókat rendeltek.

A birodalom a térségben tapasztalható bizonytalanságok ellenére viszonylag sokáig fenn tudott maradni. Ennek oka a bemutatott hadigépezet és az ez alá rendelt államszervezet lehetett. A „háborúban edzett birodalom” képe hasonlít a több kontinensre kiterjedő Oszmán Birodaloméra, amely a 16. századtól egészen a 20. századig fontos tényező maradt. A birodalom bukása ugyanakkor a térségben szokatlan módon történt. Vagyis nem egyedül az európai hatalmak megjelenése okozta a vesztüket, hanem a „béke által keltett mozdulatlanság”, amibe a birodalom süllyedt. Az indiai szubkontinensen vívott háborúk és hadjáratok ugyanis nem tekintették céljuknak a fegyveres konfrontációt, hanem a megtévesztés, a gerilla-hadviselés és a diplomácia eszközét vetették be céljaik eléréséhez. A vadászatokon ellátott egyéni szolgálat (ami egyedül maradt meg a „sztyeppei” hagyományokból) és a helyőrségi feladatok ugyanakkor nem tartották karban a hadsereget, így a kritikus taktikai és technikai fejlesztések (innovációk) elmaradtak. A másik lehetséges ok a hadsereg alapját képező nomád lovaskatonák elmaradása volt, amivel a mogul hadsereg elvesztette csatadöntő fegyvernemét. A kutatások ugyanis bebizonyították, hogy az afgán területekről származó zsoldosok nemcsak harctéri tudásokkal járultak hozzá a hadsereg működéséhez, hanem hátasikkal is támogatták a hadigépezet működését. A lóellátás elmaradásával a fegyvernem tovább gyengült, kiszolgáltatva ezzel a birodalmat a nála sokkal mobilabb ellenféllel szemben.

A mogul hadsereg harctéri alkalmazása

A mogul hadsereg alapvető felállítását la Garza (2017) mutatta be könyvében. A felállítás centrumában a gyalogság állt, soraik előtt állították fel a tüzérséget. A centrumban volt még a főhadiszállás, valamint a gyalogsági és lovassági tartalék. A központi tábornot erősítéssel (árokrendszerrel) vették körbe, ezzel növelve védekezőképességüket. Hasonló taktikát találhatunk az oszmán hadseregnél, ahol a gyalogság jelentette a centrumot, tűzfegyverekkel és ágyúkkal megerősítve. A centrum előtt lovasfelderítő és egyéb kisebb könnyűcsapatok (előcsatározók) helyezkedtek el, olykor tűzfegyvereket

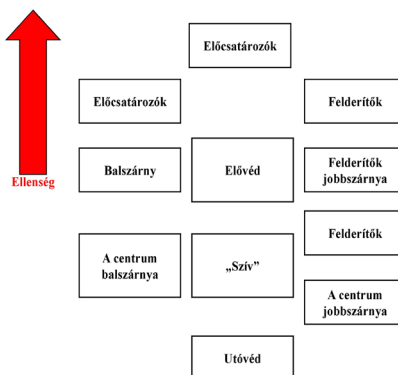
alkalmazva. A céljuk az ellenség soraiban való zavarkeltés és információszerezés volt. A felállásban komoly szerep hárult a szárnyanként elhelyezkedő lovasságra, amely íjakkal is fel volt fegyverezve. A céljuk – hasonlóan a steppei lovassághoz – az ellenség gyors támadása volt, amelyet gyakran követett színlelt menekülés. Ezáltal magukra vonták a figyelmet és visszavonuláskor pontosan a centrum gyalogsága és tüzérsége elé vezették az ellenfeleket. Erre tipikus példa volt a panipati csata, ahol a Delhi Szultánátus csapatai győzelembe vetett hitük miatt támadtak rendezetlen sorokban a mogulokra, akik tüzfegyverekkel okoztak kellemetlen meglepetést (1. ábra).

Szerk. a szerző (la Garza 2017: 140 nyomán)
Edited by the author (adapted from La Garza 2017: 140)

Irvine (1903) egy másik megközelítést tár szemünk elé, melyet állítása szerint egy könyvben látott. A csata kezdetekor különböző előcsatározók derítették fel a terepet, majd az ágyúkat ennek fényében helyezték el a frontvonalban. Az eszközöket különböző rakétákkal (további tüzfegyverekkel) erősítették meg, valamint hevenyészett földállásokkal. Az ágyúkat több esetben láncolták össze, amelyek mögé katonaságot helyeztek. Hasonló példa volt a mohácsi csatában is, ahol a magyar nehézlovasság pontosan ebben az akadályban akadt fenn. A szárnyakon különböző lovascsapatok helyezkedtek el, amelyeknek mozgékonyaságára számítottak. A felállás közepén helyezkedett el a főhadiszállás („szív”), hogy innen irányíthassanak (2. ábra).

2. ábra: A mogul hadsereg támadó alakzata
Figure 2. Mughal battle formation

Szerk. a szerző (Irvine 1903: 224. nyomán)
Edited by the author (adapted from Irvine 1903: 224.)

Első ránézésre nincs nagy különbség a fentebb leírt két elemzés között. A hagyományosnak mondható centrum – az itt elhelyezett tüzfegyverekkel és ágyúkkal – és szárnyak felosztás érvényesül, egyedül az erősítésekben van különbség. La Garza (2017) ugyanis úgy véli, hogy a földmunkálatok nem véletlenszerűek – és egyben pontszerűek – voltak, hanem sokkal inkább egy tervezett akcióként jöttek létre. Az ilyen „hevenyészettnek” mondott állások Európa több hadszínterén (1525 – Pavia, 1526 – Mohács) is megtalálhatók volt, vagyis ezek a tüzfegyverek hatására jöttek létre a hadszínterén. A mogulok adaptálták ezt saját helyzetükhöz, noha a szubkontinens földrajzi viszonyai (folyók, hegyek) nagymértékben akadályozhatták őket a kivitelezésben. Éppen ezért a mogulok csataválasztásuk során nagy szerepet szántak a földrajzi tényezőnek, hogy lovasságuk és az állások is alkalmasak legyenek számukra. Ugyanilyen különbség, hogy La Garza a lovasságot egy egységként képzelte el, míg Irvine (1903) úgy érvel, hogy a lovasság – amely a centrum része – a centrum bal, illetve jobb oldalán helyezkedett el. Ez akkor fontos, ha a lovasság helyét keressük a mogulok hadszervezetében, ugyanis a vita is erről szól. La Garza a lovasság önálló szerepét támogatja, mely szerinte mongol (pontosabban afgán) hagyományokat követett. Irvine jobban támaszkodott a hadtörténeti elemzésekben visszaköszönő gyalogsági értelmezésekre, noha a mogul fegyverzetet inkább a hideg-, mint a tüzfegyverek jellemezték.

KÖVETKEZTETÉSEK

A hadügyi forradalom elmélete ráirányította a figyelmet a háború globális helyzetére a 16–17. században. Ennek egyik sarokkövét a tüzfegyverek megjelenése és tömeges elterjedése jelentette. A kutatások azonban bizonyították, hogy a győzelem nem csak ezeken múltott. India – a Mogul Birodalomnak köszönhetően – részese lett a „hadügyi forradalomnak”, ugyanakkor a helyi viszonyok mindig is erősebbek maradtak a térségben. A mogul állam és hadsereg „rejtélye” nem egyedül a tüzfegyverek alkalmazásától függött, hanem attól a bonyolult államszervezettől, amelyet az idők során kiépítettek. A „háborúban” edződött szervezetben az állami és katonai pozíciók egymás mellett működtek, mindkettő az állam érdekeit szolgálta. Ennek keretében könnyebb volt erőforrásokat biztosítani a rendet fenntartó katonai szervezet számára. Természetesen nagy szerepe volt a mogul hadseregbe integrált lovasíjászoknak, akik követték a korábbi mongol hagyományokat és nyomot hagytak a térségben. Az indiai szubkontinens így – még a tüzfegyver szülőhelyéhez való viszonylagos közelség ellenére is – részese lehetett a „hadügyi forradalomnak”, még ha nem is azonnal. A Mogul Birodalom veresége és eltűnése pontosan olyan gyors volt, mint a tüzfegyverek megjelenése a területen. Utánuk pedig nem maradt hátra más, mint újabb háborúk sora.

IRODALOMJEGYZÉK

- Andrade, T. (2013). *Lost Colony: The Untold Story of China's First Great Victory over the West*. Princeton University Press.
- Andrade, T. (2017). *The Gunpowder Age: China, Military Innovation, and the Rise of the West in World History* (Reprint ed.). Princeton University Press.
- Black, J. (1990). *A Military Revolution? Military Change and European Society 1550–1800 (Studies in European History, 14)* (1991st ed.). Red Globe Press.
- Fazekas, B. (2014). A 2014-es indiai parlamenti választások értékelése. *Modern Geográfia*, 9(3), 95–100.

- Irvine, W. (1903). *The Army of the Indian Moghuls*. Luzac.
- Jacob, F., & Visoni-Alonzo, G. (2016). *The Military Revolution in Early Modern Europe: A Revision* (1st ed. 2016 ed.). Palgrave Pivot.
- Keegan, J. (2002). *A hadviselés története*. Corvina.
- Kiss-Csapó, G. (2009). Hogyan vélekednek Ladakhban a modernizációról? Egy interjú-vizsgálat tanulságai. *Modern Geográfia*, 4(3), 1–26.
- La Garza, D. A. (2017). *The Mughal Empire at War: Babur, Akbar and the Indian Military Revolution, 1500–1605 (Asian States and Empires)* (1st ed.). Routledge.
- Nemes, V. (2016). A nemi arányok eltolódásának vizsgálata Indiában. *Modern Geográfia*, 11(1), 3–22.
- Parker, G. (1996). *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Reid, R. J. (2012). *Warfare in African History (New Approaches to African History, Series Number 6)* (1st ed.). Cambridge University Press.
- Roberts, M. (1955). „The Military Revolution, 1560–1660”. Reprinted. Rogers, J. C. (1995). *The Military Revolution Debate: Readings On The Military Transformation Of Early Modern Europe (History and Warfare)* (1st ed.). Routledge.
- Singh, N. (2014). Mapping metropolises in India. *Modern Geográfia*, 9(3), 77–93.
- Singh, R. (2015). Regional disparities in the post reform India. *Modern Geográfia*, 10(2), 41–68.
- Wilhem, Z. (2008). Adatok az indiai urbanizáció folyamatának vizsgálatához. *Modern Geográfia*, 3(2), 152–209.
- Wilhelm, Z., & Zagyi, N. (2016). An essential synopsis of a prominent scholarly life-work. [Review of the volume *Geography, Development, Public Policy: Select Essays of Gopal Krishan*, edited by S. Kant, & N. Singh]. *Modern Geográfia*, 11(1), 1–2.
- Zagyi, N. (2009). A judaizmus múltja és jelene Indiában. *Modern Geográfia*, 4(4), 54–102.

Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licence-feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

This open access article may be used under the international license terms of Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

